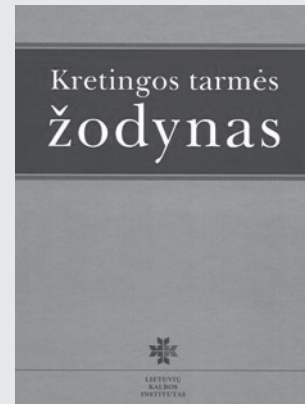

AR PRIMIRŠTI ŽODŽIAI SUGRĮŠ Į MŪSŲ KALBĄ?

Kalbininkų neužrašyti žemaitiški žodžiai

PETRAS KALNIUS

Dešinėje – 2011 m. Lietuvių kalbos instituto išleisto Juozo Aleksandravičiaus „Kretingos tarmės žodyno“ (spaudai užbaigė parengti Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė) viršelis

Kalbininkas Juozas Aleksandravičius (1920–2007). Fotokopija iš RKIC archyvo

Baltų kalbos ne tik labai senos, bet ir turtingos savo žodymais. Štai kalbininkams, pasižyusiems surašyti visus lietuvių kalbos žodžius, prireikė net dvidešimties storų tomų. Tų žodžių gal nesusidarytų tiek daug, jeigu kiekviena lietuvių tarmė neturėtų daugybės savitų žodžių, kurių neaptinkame kitose tarmėse. Savitų žodžių gausa ypač pasižymi žemaičių tarmė. Ne tik žodžių tarimo ypatybės, bet ir daugybė unikalų leksikos pavyzdžių daug kam suteikia pagrindo svarstymams, ar žemaičių tarmė nelaiikytina atskira baltų kalba (tokios nuomonės, beje, beveik šimtą metų laikėsi net carinės Rusijos mokslininkai ir valdininkai, apie tai yra samprotavę ir kitų šalių mokslotojai).

Senieji specifiniai žemaitiški, kaip ir kitų tarmių, žodžiai traukiasi iš vartosenos. Ir tai

pasakytina ne tik apie čia paminėtus, bet ir apie šimtus kitų, jau į žodynus įtrauktų, tarmiškų žodžių. Daugeliu atvejų tradicinėje kultūroje buvusių pavadinimų nykimą lėmė tai, kad net kaimiečių buityje išnyko daug namų apyvokos daiktų, darbo įrankių, darbo atlikimo būdų, papročių. Bet iš kasdieninės kalbos traukiasi ir išlikusių daiktų vardai, veiksmo įvardijimai. Todėl galima sakyti, kad tradicinės terminijos nykimą dar labiau lėmė jaunesniosios kartos žmonių laikysena: net tuos žodžius žinodami, vengia juos vartoti – visais atvejais vietoje jų graibstosi bendrinėje kalboje įsitvirtinusių ir visuose etnografiniuose regionuose jau vartojamų daiktų ar reiškinų pavadinimų, o jų vaikai tradicinės kaimo leksikos jau nėra net girdėję. Tačiau jeigu pripažįstame, kad tarmės svarbu išlaikyti, o kalbėjimas tarme netaptų panašus į puskalbę, turėtume siekti, kad būtų išlaikomas ir tarmių autentiškumas. Tam neužtenka propaguoti tarmei būdingą fonetiką ir kirčiavimą. Bene dar svarbiau yra išsaugoti jų liaudiškąją leksiką. Kadangi žemaičių tarmė savo tradiciniu žodynu yra itin turtinga, jos išsaugojimo siekiuose tradicinės leksikos vartojimo problematika turėtų būti tarp prioritetų.

Jau yra išleisti ir atskiri tarmių, taip pat ir žemaičių, žodynai. Viena iš jų – kalbininko Juozo Aleksandravičiaus parengtas „Kretingos tarmės žodynas“. Skaitydamas šį žodyną, pasigedau viso būrio Darbėnų apylinkėse senųjų žemaičių vartotų, iš dalies ir dabar vartojamų, žodžių. Be abejo, jie vartojami gerokai platesniame, negu Darbėnų apylinkės, šiaurės žemaičių tarmės areale. Tačiau tų žodžių neradau ir dvidešimties tomų „Lietuvių kalbos žodyne“ bei elektroninėje to žodyno versijoje. Vadinasi, kalbininkai juos yra pražiūrėję, o tiksliau sakant – niekas iš pateikėjų tų žodžių kalbininkams nenurodė. Manau, kad ir tie žodžiai nenusipelno užmaršties, dera juos

užfiksuoti ir palikti ateinančioms kartoms. Daugiausiai tai – daiktavardžiai, bet yra ir vienas kitas veiksmažodis bei būdvardis. Pateikiu juos užrašytus tarmiškai ir bendrine kalba abėcėlės tvarka:

Akouts (*akuotas*) – *itin siauras dalgio ašmenų kraštelis, ašmenų viršūnėlė*. Sobraukos dalgi so godė, akouta oždietė geriausė ir so brokštė. *Lietuvių kalbos žodyne žodis akuotas užrašytas tik viena prasme – kaip javų varpos ūselis*.

Baklāgė (*baklagė*) – *guminė šildyklė*. Eidams pjautė šėina, prisėpėlo pėlna baklāgė šalta vondėns.

Beržgrībīs (*beržgrybis*) – *baravykinių grupės grybas (lot. Leccinum scabrum), baravykas lepšė, dar vadinamas paberžiu*. Beržinalie tik beržgrībė tedīgst.

Ėižtė (*eižti*) – *lukštenti ką nors, pavyzdžiui, žirnių ar pupų ankštis, konkorėžius*. Po večerė ėšem ėižtė žėrniu. Egliu čiūtės jau ėšdžiūva, sieklas gerā bėrs, jau galem tas čiūtės ėižtė.

Gaurōučė (*gauruotė*) – *retais medžiais, krūmokšniais bei kupstais, kemsynais apaugęs nedirbamas laukas, dažniau naudotas kaip ganykla, rečiau – kaip šienaujama pieva*. Gaurōučie žuolie dėdėlė prasta, gyvuolė ne kou tenuor jiestė.

Grėbtėnīs (*griebtinys*) – *ne itin platus, dviejų žmonių traukiamas tinklas žuvimis gaudyti*. Prūdalīs smarkė ožauga žuolīem, so grėbtėnio karuosu jau nebgalem gaudītė – rėks miegintė so kītė.

Klajomėlė (*klajumėlė*) – *nedidelė saulės apšviečiama miško aikštelė*. Mėška klajomelies snėigs jau ėštėrpės, bet tonkmies anuo dar daug ir.

Kodolīs (*kudulys*) – *gniužulas, pvz., linų, kanapių pluošto, vilnų*. Vakar vēina kodoli soverpiau, šindėina, rasi, soverpsio do. Jeigo gal-

(Nukelta į 70 p.)

(Atkelta iš 69 p.)

vuos niekumet nešokousi, plaukã sosėvels i kodoli.

Kruotkas (*krotkos*) – žibalinės lempos stiklinį cilindrą gaubiančios ir jį laikančios dantytos metalinės grotelės. Pataisik kruotkas, vo kėtėp salėndri nauždiesi. *Lietuvių kalbos žodyne pateikiamos kitos žodžio krotkos reikšmės.*

Kūlātis (*kūlaitis*) – akmenukas. Kã pro šali važiuo greitis traukėnis, kūlātė i uora pakėlst.

Lėndėms (*lendimas*) – į laukus kyliu įsiterpęs miško masyvas. Grybų gali rastė ėr lėndėmė.

Palėndėmis (*palendimis*) – pamiškė prie tokio miško. Arkli prirėšau palėndėmie.

Ožšlėizis (*tarpupirštis*) – žmogaus kūno vieta, kur susijungia du pirštai, tarpas tarp pirštų. Vãks tėik dėinū nepluovė kuoju, ėr ėššota ožšlėizė.

Pėmpoutė (*pempuotė*) – smulkiais rožinėmis spalvos žiedais žydinti gana reta laukinė drėgnų pievų gėlė (pavadinimas, veikiausiai, kilęs nuo paukščio pėmpė pavadinimo, mat, tų gėlių kolonijos kartais aptinkamos tokiose vietose, kur pavasarį aplinkui skraido ir peri pėmpės. Veizo, kas tėn rauduonou? Prieino artin – pėmpoutės tėp tonkė sodigosės ėr pražidosės, kad atruoda kãp rauduons dekis patėists.

Rasalauna (*bordinė spalva*) – spalvos pavadinimas. Anuos soknelė ne rauduona, ne ružava, bet tuoki... rasalauna.

Tatãrška (*tatarška*) – ajevas (lot. Acorus), vandens telkinių pakrančių ir šlapynių žolė.

Karuosī pasėbaidė ė solinda i tatarškas.

Tauritė (*tauryti*) – garsiai bliauti, mauroti. Karvės be perstuojė taurėj – jau senė laiks anas mėlžtė.

Vadaga (*vadaga*) – medžiais ar krūmais neapaugęs siauras, ilgas žemapelkės arba drėgno miško ruožas, paprastai užžėlęs žole, gali bŭti šienaujamas. Gėriuo nušėinavuum dvė vadagas, bet dar vėina lėka nepjauta. *Lietuvių kalbos žodyne pateikiama tik viena žodžio vadaga reikšmė – pasklida šieno ar šiaudų krūva.*

Vėkšelis (*vikšelis*) – aštriõs, žemapelkėse augančios, viksvos pavadinimas. Vėkšeli rausk dėdėlė atsargė, kad neparsėpjautomi pėrštus (pamokymas vaikui). *Taip pat ir iš tų viksvų sušienautas šienas.* Arklė vėkšeli gerã jied, vo karvės – nedėdėlė.

Žousėnkŭla (*žasiakŭlė*) – plačialapis švendras (lot. Typha latifolia), vandens telkinių pakrančių ir šlapynių žolė. Mŭsa prŭdãlis jau vėsã baig ožaugtė žousėnkŭluom. Vãkã atsėnešė žousėnkŭlu borbuoliu ėr priskleidė vėsa truoba poukŭ.

PASAULIO ŽEMAIČIŲ DIENOS 2016

PROGRAMA „ATOSTOGOS ŽEMAITIJOJE“ (liepos mėnuo)

Liepos 9 d.

10 val. – Pėsčiųjų žygis Žemaitijos piliakalniams ir kŭlgrindomis. Registracija nuo 7 val. Starto vieta – Medvėgalio piliakalnis, Šilalės rajonas. Organizatoriai: Šilalės rajono savivaldybė, Pėsčiųjų žygių asociacija, Etninės kultūros globos taryba. www.silale.lt; www.pza.lt; www3.lrs.lt. Tel. 8 673 25 483. El. p. jurgita.virseliene@silale.lt

10 val. – „Žemaičių fotografijos“ ir Žemaičių meno bei žemaičių kalba išleistų spaudinių parodų atidarymas. Vieta – Plungės rajono savivaldybės viešoji biblioteka, Parko g.7, Plungė. Organizatorius – Plungės rajono savivaldybės Viešoji biblioteka. Parodos veiks iki liepos 29 dienos. www.plunge.rvb.lt. Tel. (8 448) 72 375, 8 614 65 329, 8 675 47 021. El. p. biblioteka@rvb.lt.

11 val. – Autokrosas „Žemaitijos taurei“ laimėti. Vieta – Akmenės autokroso trasa, Dabikinėlės km, Akmenės rajonas. Organizatorius – ASR „Extempas“. www.extempas.lt. Tel. 8 650 47 665. El. p. info@extempas.lt

12 val. – VII Pasaulio Žemaičių dailės paroda*. Atidarymas – 12 val. Vieta – Žemaičių dailės muziejus, Parko g. 1, Plungė. Organizatorius – Žemaičių dailės muziejus. Paroda veiks iki gruodžio 15 dienos. www.oginski.lt. Tel. 8 688 74 212, (8 448) 52 967. El. p. danute@gmail.com.

12 val. – Festivalio „Naisių vasara“ pradžios renginiai. Geriausių Lietuvos atlikėjų koncertai, jaunimo grupių pasirodymai. Edukaciniai užsiėmimai vaikams, pramogos ir atrakcijos visai šeimai.

14 val. – Paroda „Žemaičių dievadirbių menas“. Vieta – Kretingos muziejus, Vilniaus g. 20. Paroda veiks iki rugsėjo 1 d. www.kretingosmuziejus.lt. Tel. (8 445) 77 612. El. p. kretingosmuziejus@takas.lt.

15 val. – Pasaulio Žemaičių dienų ir festivalio „Naisių vasara“ atidarymas. Vieta – Naisiai, Šiaulių rajonas. Organizatorius – Asociacija „Naisių bendruomenė“. www.naisiuvasara.lt. Tel. 8 682 65687. El. p. zivile@naisiuvasara.lt.

18, 30 val. – Pučiamųjų muzikos koncertų ciklas „Dūdų vasara“. Vieta – Palangos Birutės parko rotunda. Organizatorius – Palangos kultūros ir jaunimo centras. www.palanga.lt. Tel. 8 640 48 547. El. p. palangoskc@gmail.com.

Liepos 9–10 d.

Senoviška mugė Panemunės pilyje. Vieta – Panemunės pilis, Jurbarko rajonas. Organizatorius – VšĮ „Panemunių žiedai“. www.panemuniuziedai.lt. El. p. panemuniuziedai@gmail.com. Tel. 8 655 51 999.

Liepos 9–rugsėjo 15 d.

Edukacinė

programa

moksleiviams

„Pilies kalno

paslaptys“. Or-

ganizatorius –

Šilalės Vlado

Statkevičiaus

muziejus. Tel.

8449 51572.

Edukacinės

programos už-

sakymas su vadovu tel. (8 449) 551 572. El. p.

silale.muziejus@gmail.com. www.silalesmuziejus.lt.

Varnių regioninio parko lankytojų centro ekspozicija „Septyni keliai iš Varnių“. Nemokamas lankymo laikas: I–IV ir VI 8.00–17.00, V – 8.00–15.45 visiems Pasaulio žemaičių dienų dalyviams ir svečiams. Vieta – Ožtakių k., Varnių seniūnija, Telšių rajonas. varniu-rp@takas.lt. Tel. (8 444) 47 415, 8 686 02 120. El. p. zemaitija@gmail.com.

Liepos 9–17 d.

16 val. – Profesionalių įvairaus žanro dailininkų plenerai. Vieta – Rietavas ir Tverai. Organizatorius – Virgilijus Bizauskas. www.rietavas.lt. Tel. 8682 51401. El. p. reginn@takas.lt.

Nuo liepos 9 d.

Paroda „Narsa gimdo nugalėtojus, sutarimas – nenugalimuosius“*. Vieta – Muziejaus g. 31, Telšiai. Organizatorius – Žemaičių muziejus „Alka“. Lankymo laikas: III–VI 9–17 val., VII – 10–17 val. Paroda veiks iki spalio 1 dienos. Tel. (8 444) 70 160. Ekskursijos su vadovu užsakymas tel. 8 684 75 372. El. p. info@muziejusalka.lt. www.muziejusalka.lt.

Paroda „Reti šventieji“* Vieta – S. Daukanto g. Nr. 6, Varniai, Telšių rajonas. Organizatorius – Žemaičių muziejaus „Alka“ Žemaičių vyskupystės muziejus. Lankymo laikas: II–V – 10–17 val.; VI–VII – 10–18 val. Paroda veiks iki spalio 15 dienos. Tel. (8 444) 47 455. El. p. ai@varniai-museum.lt. www.varniai-museum.lt.

Liepos 10 d.

11 val. Festivalis „Naisių vasara“. Sporto ir vaikų diena. Vieta – Naisiai, Šiaulių rajonas. Organizatoriai: Lietuvos kaimo sporto ir kultūros asocia-

